

BIBLIOTEKA
ELLIPSIS
KNJIGA 2.

UREDNIK BIBLIOTEKE
MAROJE VIŠIĆ

RECENZENTI
ANKICA ČAKARDIĆ
DAVOR RODIN

Sindikati između rada i kapitala

UREDILI
MAROJE VIŠIĆ | MIROSLAV ARTIĆ

DURIEUX   LLIPSIS

Sadržaj

Riječ urednika	7
----------------	---

RADNIČKE DILEME — KRIZA SINDIKATA

VJERAN KATUNARIĆ	
Radnička dilema: zajedničke ruševine ili vjetar iz raja?	19
DUNJA KUČINAC	
Radnici protiv algoritma: sindikaliziranje u polju platformske ekonomije	59
ZORAN STOJILJKOVIĆ	
Strukturne promene, organizacijska kriza i strateška (ne)moć sindikata	79
MARIO RELJANOVIĆ	
Kriza sindikata i mogući pravci njihove reforme	111
LJUBIŠA R. MITROVIĆ	
Savremena sociologija između rada i kapitala, sociologije sindikalizma i sociologije tehnomenadžerizma	141
MIROSLAV STANOJEVIĆ	
Desidindikalizacija na post-socialistični periferiji Evrope: vzroci in (politične) posledice v treh post-jugoslovanskih republikah in na Madžarskem	153

SINDIKATI I RADNIŠTVO

Primjeri i praksa u BiH

VLADE SIMOVIĆ, FILIP MATIĆ	
Partokratija i sindikati u savremenoj Bosni i Hercegovini	177
ANĐELA PEPIĆ	
Sindikati i radništvo u procesima transformacije: (dis)kontinuiteti radničkih borbi u Bosni i Hercegovini	201

Primjeri i praksa u Hrvatskoj

LUKA PEJIĆ	
Pregled prvih radničkih borbi na području Hrvatske (1869. — 1914.)	221
SNJEŽANA IVČIĆ	
Povijest sindikalnog organiziranja medicinskih sestara u Hrvatskoj: možemo li razdvojiti stručne i radničke interese?	267
ANA RAJKOVIĆ	
»Oportunisti« i »bezglavi fanatičari« — sindikalni sukobi u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova	287

Primjeri i praksa u Srbiji

NAĐA BOBIČIĆ, LARA KONČAR, MILICA SEKULOVIĆ	
Sindikalno organizovanje u kontekstu akademskog kapitalizma	331
BOJAN VRANIĆ, MILICA KULIĆ	
Prepoznati omiljenog neprijatelja Konzervativni populizam i sindikati u Srbiji tokom pandemije COVID-19	357
GORAN KALUĐEROVIĆ	
Delovanje sindikata u uslovima divljeg kapitalizma u Srbiji	375
MARIJA MARTINIĆ	
Sindikat i društvena moć	387
DUŠKO RADOSAVLJEVIĆ	
Socijalno ekonomski savet i sindikat	417
ALEKSA NEŠIĆ	
Da li su sindikati u Srbiji zmaj od papira?	435

SINDIKATI U SOCIJALNOM NAUKU KATOLIČKE CRKVE

IVAN MARKEŠIĆ	
Katolička crkva i sindikati Na primjeru enciklike <i>Rerum novarum</i>	455
MISLAV MIHOLEK	
Radnički sindikati u socijalnom nauku Katoličke crkve	467
<i>Bilješka o urednicima</i>	489
<i>Bilješka o autoricama i autorima</i>	491

Sindikalno organizovanje u kontekstu akademskog kapitalizma

NAĐA BOBIČIĆ, LARA KONČAR, MILICA SEKULOVIĆ¹

Sažetak

U radu se razmatraju problemi sindikalnog organizovanja sa kojima se suočavaju istraživači na početku svojih akademskih karijera a u kontekstu neoliberalne transformacije univerziteta u Srbiji, otpočete 2005. godine uvođenjem Bolonjske reforme. Na početku rada dat je konceptualni okvir izgrađen oko pojmova »akademski prekarijat«, »gig akademija«, »akademski kapitalizam« koji je poslužio za skiciranje specifičnog radnog položaja akademskih radnika i radnica u kontekstu neoliberalne transformacije univerziteta. Kroz analizu zakonskih i strateških dokumenata, kao i pregled relevantnih istraživanja koja za centralnu temu uzimaju položaj mladih istraživača i istraživačica na akademiji predstavljeni su neki od ključnih problema sa kojima se mladi istraživači suočavaju: nestandardnost radnih ugovora, zakonski interregnumi, niska ulaganja u naučnoistraživačku delatnost, nametnute radne migracije i otežani modeli udruživanja u cilju zaštite radnih prava putem delovanja reprezentativnih tela. U radu su dati primeri sindikata i organizacija koje na institucionalnom i vaninstitucionalnom polju rade na imenovanju problema prekarnosti mladih istraživača i istraživačica, kao i na koncipiranju modela održivih rešenja. Na kraju, u radu se ukazuje na probleme položaja akademskih sindikata u savremenom kontekstu kao i na potrebu za njihovim autonomnim delovanjem u odnosu na strukture moći.

Ključne reči: sindikalno organizovanje, akademski prekarijat, akademski kapitalizam, strategije otpora

Gig akademija (Kezar at al., 2019), akademski prekarijat (Ivancheva 2015), akademski kapitalizam (Slaughter & Rhoades 2004), i slične sintagme, često se koriste kako bi se opisalo polje akademskog rada tokom prethodne dve decenije. U kontekstu neoliberalne ekonomije akademija se ubrzano transformiše u pravcu veće eksploatacije i nesigurnosti za radnice i radnike, odnosno, s druge

1 Sve tri autorke su ravnopravno učestvovala u pisanju teksta, zbog toga je redosled dat abecednim redom.

strane, maksimalizovanja profita vlasničkih struktura akademskih institucija. U takvim uslovima proporcionalno više su ugroženi oni koji već imaju manju društvenu moć poput mladih kadrova (Bosanquet, Matthews & Lodge, 2016), žena (Ivancheva, Lync & Keating, 2019; Steinþórsdóttir et al., 2018; Murray 2018; Lovin 2018), posebno onih iz BIPOC (engl. *Black, Indigneous and people of color*) zajednica (Duncan 2014). A već izazovna situacija postala je još kompleksnija u periodu trenutne globalne pandemije (Kiniko lu & Can 2020).

Međutim, urušavanje radničkih prava kao kontraodgovor prouzrokuje sve jasniju svest o neophodnosti udruživanja i sindikalnog organizovanja (Kezar et al. 2019; Martínez & Briziarelli 2020). Zbog toga se može pratiti i povećanje broja sindikata i nezavisnih udruženja (Hirslund 2017), koja nekada nastaju ad hoc, a nekada iz toga prerastaju u široka, reprezentativna udruženja akademskih radnica i radnika. Proces sindikalizovanja i u ovoj oblasti, kao i inače, nije jednostavan, jer sa jedne strane sindikati ne uživaju poverenje i po pravilu ne privlače veći broj zaposlenih. Sa druge strane, sindikati nailaze na veliki broj prepreka koje postavljaju poslodavci. Dodatno, sa sve nesigurnijim radnim pozicijama na akademiji čitave grupe zaposlenih su već u startu onemogućene da se pridruže klasično organizovanim sindikatima. Ipak, i pored svih ovih ograničenja sindikalizovanje akademskog kadra sve je realnija opcija, koja podrazumeva redefinisavanje samih sindikata, i njihovo temeljno reformisanje (Ivancheva 2020).

U ovom tekstu na primeru narušavanja radnih prava mladih akademskih kadrova u Republici Srbiji, prvo ćemo opisati trenutno stanje. Skiciraćemo put kojim se prešlo od samoupravljanja na univerzitetima, do uvođenja Bolonjske reforme. Takođe, analiziraćemo skorije promene zakonskog okvira kojim se uređuje položaj akademskih radnica i radnika različitih profila. U ovom tekstu, akcenat će biti na onim regulativama koje se odnose na položaj mladih kadrova. Pod tim terminom u ovom radu se podrazumevaju kako studenti i studentkinje postdiplomskih studija, tako i istraživači i istraživačice do pet godina nakon završetka doktorskih studija (što je zvanična zakonska definicija mladih istraživača). Prema tome, ova se odredba samo jednim delom poklapa sa generacijskim određenjem mladih do dvadeset šest godina. Prekarnost, zavisnost od nadređenih struktura, višestruka eksploatacija, narušavanje radnih prava, migracije — slična su iskustva većine mladih na ovdašnjoj akademiji, koje ćemo u ovom segmentu teksta analizirati. Takođe ćemo uključiti feminističku perspektivu, na način što ćemo se baviti rodnom (ne)ravnopravnošću u naučnoj zajednici, i njenim posledicama na radna prava žena, na mogućnost njihovog napredovanja, kao i na to kako se strukturno rodno zasnovano nasilje prenosi na ovdašnje univerzitete. Položaj mladih žena u nauci — akademske grupe kojoj i same pripadamo — dakle, dvostruko je izazovan i generacijski, i rodno, zbog čega ćemo mu posvetiti poseban prostor.

Kontekstualizovanje položaja ovih grupa u akademskoj zajednici, na primeru kojih se zbog njihovog nejednakog položaja najočiglednije pokazuju posledice neoliberalne transformacije ovdašnje akademije, predstavlja polazište za drugi segment teksta, u kojem analiziramo konkretne primere udruživanja i sindikalnog organizovanja. Istražićemo rad reprezentativnih sindikata, kao i nezavisnih organizacija, koje se bave zaštitom različitih aspekata akademskog rada i okupljaju specifične podgrupe u okviru akademske zajednice na univerzitetima u Srbiji: Sindikat na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu, ogranak Sindikata nauke, MASA — Mreže akademske solidarnosti, UdružENE za Znanje — inicijativa žena u akademskoj zajednici, UMA — udruženje mladih istraživačica i istraživača u nauci.

U ovom tekstu polazimo od pretpostavke da trenutno stanje u ovdašnjoj akademiji vidimo kao proces sve većeg jačanja i dominacije ideje akademskog kapitalizma, koji je potpomognut i vođen »od gore« kroz državne zakone i strategije. Taj model se potpuno nekritički preuzima iz zapadnih akademija, pre svega evropskih. Međutim, upravo istraživanja iz zapadnog konteksta ukazuju na to kako ovakva neoliberalna transformacija univerziteta negativno utiče na radna prava, tako da dolazi do potpune prekarizacije akademskog rada i stvaranja tzv. gig akademije. U kontekstu Republike Srbije ovaj proces analiziramo kroz ono što smatamo najeklatantnijim primerom ovakvih praksi, dakle, kroz analizu prekarnosti položaja mladih naučnih i istraživačkih radnica i radnika.

Konačno, kao posebno značajan notiramo i kontraodgovor naučne zajednice urušavanju radnih prava u takvom neoliberalnom kontekstu, kroz sindikalno organizovanje. I taj se trend takođe poklapa se trendovima u akademijama na Zapadu u kojem je ovaj proces još dalje odmakao. Sindikalizam u slučaju akademije, i pored svih trenutnih slabosti, tako postaje gotovo jedini način da se suprotstavi neoliberalnom procesu koji razara akademiju i naučnu zajednicu.

PREKARIZOVANJE AKADEMSKE PROFESIJE

Adrianna Kezar, Tom DePaola i Daniel T. Scott u knjizi *Gig akademija. Mapiranje rada na neoliberalnom univerzitetu* (engl. *The Gig Academy. Mapping Labor in the Neoliberal University*) u skladu sa trenutnim kontekstom ažuriraju koncept akademskog kapitalizma koji preuzimaju od Sheile Slaughter i Gary Rhoadesa (2004). Slaughter i Gary su analizirali proces rekonceptualizacije univerziteta, u SAD-u osamdesetih i devedesetih godina prošlog veka, kao institucije koja radi u opštem interesu, u instituciju koja tretira znanje kao robu sa ciljem njene kapitalizacije na tržištu. Taj proces, kako prateći trendove u međuvremenu od početka 21. veka do danas zaključuju Kezar, DePaola

i Scott, rezultirao je gotovo potpunom dominacijom neoliberalnih politika i akademskog kapitalizma, koji više nemaju konkurenciju u ideji znanja kao opšteg dobra.

Primarno fokusirajući analizu na status akademskog rada, Kezar i dr. primjećuju kako se gig ekonomija prelijeva i na naučnu zajednicu, zbog čega i koriste sintagmu gig akademije:

»Akademski kapitalizam i gig akademija su izgrađeni na principima privatizacije, korporatizacije i menadžerizma, preduzetništva i mikropreduzetništva, marketizacije, autonomizacije, i automatizacije, koji svi rade u cilju razaranja zajednice i kolektivnog delovanja (Kezar et al., 76).²

Oni su uočili veliku promenu u tipu zaposlenja univerzitetskih radnica i radnika u procesu neoliberalizacije akademije. Naime, u prethodnom periodu su radnice i radnici na određeno³ bili u manjini, a većina zaposlenog naučnog kadra je imala garantovane stalne radne pozicije. Transformacija univerziteta dovela je do toga da čak tri četvrtine naučnog kadra bude zaposleno na određeno (Ibid., 15). Zaposlenje na određeno, koje je postalo norma i za ostalo nenaučno osoblje, sa značajnim izuzetkom menadžerskog kadra, predstavlja se kroz različite slikovite fraze, kao zaposlenje »po želji« (engl. »*at-will*«), »na zahtev« (engl. »*on-demand*«), »u pravi čas/na vreme« (engl. »*just-in-time*«) (Ibid., 16).

Kako ovi autori napominju, promena u tipu zaposlenja rezultirala je izmenom u odnosu moći, jer je ona sada isključivo u rukama menadžerskog osoblja, čiji zadatak je da maksimalizuje profit, na račun radne eksploatacije naučnog i drugog pomoćnog osoblja. To utiče kako na autonomiju fakulteta, tako i na deprofesionalizaciju profesionalaca, zaključuju oni dalje: »Karakteristike povremenog, privremenog, i rada na polovinu radnog vremena, u gig akademiji uključuju smanjenu zaradu (često ispod minimalca) i benefite, neobavezujuće i autorsovane uloge, prinudno preduzetništvo, deprofesionalizaciju, minimalnu autonomiju, i maksimalnu eksternu kontrolu«⁴ (Kezar et al., 36).

Na najkonkretnijem materijalnom nivou, ove promene znače frapantno urušavanje položaja naučnog kadra i narušavanje osnovnih radnih i ljudskih

2 »Academic capitalism and the Gig Academy are built on the concepts of privatization, corporatization and managerialism, entrepreneurialism and micro-entrepreneurship, marketization, atomization, and automation, which all work to dismantle community and collective action.«

3 Ovo nije doslovan prevod, ali smatramo da je najbliži onome što se na engleskom naziva *contingent faculty*. Takođe, treba imati na umu kako zaposleni sa ugovorom na određeno mogu biti angažovani sa punim radnim vremenom (engl. *full-time*) i na pola radnog vremena (engl. *part-time*). U svakom slučaju, ono po čemu se razlikuje njihov položaj od stalnozaposlenog osoblja jeste da nemaju zvanje (engl. *non-tenure-track*).

4 »The characteristics of contingent, temporary, and part-time work in the Gig Academy include a reduced salary (often below a living wage) and benefits, unbundled and outsourced roles, forced entrepreneurship, deprofessionalization, minimal autonomy, and maximum external control.«

prava poput prava na dom, zdravlje, redovnu i kvalitetnu ishranu, na nadnicu dovoljnu za sveukupno kvalitetan život. Kezar i dr. između ostalog navode da se akademsko osoblje sa ugovorima na određeno suočava sa situacijama povremenog beskućništva, oslanjanja na ishranu iz studentskih menzi, čak i dodatnim radom u nelegalnim oblastima ekonomije poput seksualnog rada (Kezar at al, 15).

U ovoj studiji autori temeljno prikazuju položaj različitog naučnog osoblja, a za naš tekst je od posebnog interesovanja prikaz položaj mlađeg akademskog kadra koji biva angažovan u toku doktorskih i postdoktorskih studija. Zaposleni koji su uključeni u postdoktorske programe na SAD univerzitetima, kako na osnovu podataka navode Kezar at al., mogu očekivati dug period usavršavanja bez ikakvih garancija za trajno zaposlenje. Ove pozicije već gotovo pola veka nisu primarno viđene kao pozicije za usavršavanje, već kao one čija se jeftina radna snaga može iskorišćavati (Kezar at al., 60). Zaposlenima na ovim pozicijama plata je ekstremno niska, nemaju ni sve benefite koje imaju stalno zaposleni, dok s druge strane podnose veliko radno opterećenje (Ibid., 53–57). Ova grupa je nesrazmerno izložena diskriminaciji, a primećen je i porast slučajeva žena koje su doživele seksualno i druge oblike zlostavljanja tokom postdoktorskih studija (Ibid., 58).

Situacija nije mnogo različita i sa zaposlenima koji studiraju na postdiplomskom nivou, čije se učešće u radnoj snazi za period od 2005. do 2015. povećalo za 16.7 procenata (Ibid., 60). I pored povećane potražnje za njihovim radom, on je najčešće potplaćen i kratkoročan, za razliku od cene i dužine doktorskih studija, navode Kezar at al. Radno okruženje postdiplomaca neprofesionalno je i nesigurno, primetno je i postojanje višestruke diskriminacije, što sve ima negativne posledice na njihovo psihičko zdravlje (Ibid., 60–67).

Slično je i sa evropskim mladim akademskim kadrom, kako piše Mariya Ivancheva, objašnjavajući da generacije mladih naučica i naučnika ulaze na tržište rada »sa minimalnim prihodom, a maksimalnim pritiskom« da budu vidljivi. Ona od Sarah Kendzior preuzima uvid da to defakto znači kako i pored masovnog ulaska svih klasa u više obrazovanje nakon Drugog svetskog rata, samo najbogatiji mogu da se održe u »akademskoj igri« (Ivancheva 2015, 41). Umesto duboke rekonceptualizacije radnih odnosa na akademiji, zaključuje ona, norma je ogromno povećanje doktorantskih pozicija iako se urušava tržište rada: »U tom kontekstu, čitava generacija mladih akademaca izložena je sve većoj kazuelizaciji rada«⁵ (Ibid.).

Važan uvid u odnose moći na akademiji koji se preslikavaju i na prekarne uslove rada, nekoliko godina kasnije Ivancheva razvija u koautorstvu sa

5 »Against this background, a whole generation of junior academics is exposed to an ever growing casualization of labor.«

Kathleen Lynch i Kathryn Keating (2019). One koncept prekarizacije direktno povezuju sa rodnom nejednakošću na univerzitetima, jer su žene disproportionalno zaposlene na privremenim poslovima u akademiji, dok muškarci zauzimaju stalne pozicije (Ivancheva, Lyunch & Keating, 2019). Akademske radnice, na osnovu istraživanja zaključuju ove autorke, opterećene su i ranim prekarnim uslovima, kao i prekarnošću poslova nege i brige (engl. *labour-led precarity* i *care-led affective precarity*). One argumentuju kako fokus na negu i brigu otvara i perspektivu na to da je prekarlost u akademiji feminizovana (Ibid).

Pored toga Ivancheva je prošle 2020. godine objavila tekst u kojem skreće pažnju na procese digitalizacije obrazovanja i autorsovanja akademskog rada, te uputila upozorenje klasično organizovanim sindikatima: »Akademske sindikati širom sveta treba da prodube znanje i razviju finije strategije koje uzimaju u obzir efekte hiper-mobilnosti, hiperrefleksivnosti, digitalizacije i autorsovanja prekarne akademske radne snage«⁶ (Ivancheva 2020). Kako ova autorka dalje objašnjava, ni u okviru mnogih sindikalnih birokratija niti fakultetskih ogranaka, nije u potpunosti shvaćena širina trenutnih promena na akademiji. Sindikati se i dalje primarno bave pravima onih koji imaju ugovore za stalno. Drugi, ili voljni ili pod sistemskim pritiskom, na kraju budu oni koji vrše eksploataciju zaposlenih u nesigurnijim uslovima rada, kako bi se zadovoljili kriterijumi i propisani rezultati, umesto da se tim metričkim kriterijima opiru i da ih bojkotuju, zaključuje Ivancheva (2020).

Susana Martínez Guillem i Marco Briziarelli slične tendencije uočavaju u analizi onlajn obrazovanja, primenjujući okvir analize gig akademije (2020). Naime, i u onlajn obrazovanju važi logika postizanja što više zarade za manje ulaganja, a savremene informatičke tehnologije povećavaju domet programa. S druge strane, zbog uslova rada i angažovanja osoblja putem ugovora na određeno, drastično se smanjuje cena rada onih koji te programe pripremaju (Martínez Guillem & Briziarelli, 358). Za akademiju ovaj način rada je pogodniji jer sve manje snosi teret fiksnog kapitala (internet konekcija, pretplate na programe, struja). Zbog ekstremno prekarne uslova rada, kao i feminizacije i rasizacije ovih profesija (žene iz BIPOC zajednica su nesrazmerno više angažovane na ovom tipu poslova), oni snažno zastupaju ideju sajbertarijata (engl. *cybertariat*), kako bi se prekinuo krug u kojem radništvo u onlajn obrazovanju održava sistem koji dalje reprodukuju sistem koji je odgovoran za njihovu prekaru poziciju (isto, 359).

Indikativno je kako Kezar at al. takođe svoju studiju pišu sa ciljem jačanja strategija otpora kroz sindikalno akademsko udruživanje, čijim praksama po-

6 »Academic trade unions around the world need to deeper understanding and more fine-tuned strategies that take into account the effects of hypermobility, hyperflexibility, digitalization and outsourcing on the precarious academic labour force.«

svećuju dva zaključna poglavlja. Jedan od njihovih važnijih uvida, pored toga da dolazi do porasta sindikalno angažovanih akademaca, jeste i to što primećuju potencijale sve većeg udruživanja između različitih grupa radništva na akademiji: nastavnog osoblja, nenastavnog osoblja, postdiplomskih i postdoktorskih studentkinja i studenata. Zbog tog intersektorskog udruživanja, jer su im interesi suprotstavljanja preknarnim uslovima rada isti, dobrim delom i dolazi do jačanja sindikalizma na univerzitetima (Kezar at al., 120).

Prethodno predstavljen teorijski okvir izabrale smo upravo zbog toga što se može primeniti na razumevanje procesa kroz koji prolazi ovdašnja akademija. Procesu u kojem dolazi do prekarizacije i eksploatacije radništva, posebno mladog kadra, a zbog čega u povratnoj sprezi jača sindikalno organizovanje. U našem kontekstu transformacija ka akademskom kapitalizmu se zahuktava, a sa njenim dalekosežnim posledicama se kolegice i kolege sa zapadnih univerziteta već suočavaju. Stoga nam njihova istraživanja mogu dati dobro artikulisane argumente protivne ovakvim tendencijama. Ona ujedno služe kao upozorenje, ali i kao motivacija za što širim sindikalizovanjem, koje treba reformisati sa svešću o novim transformacijama radnih odnosa,.

BOLONJSKA REFORMA I VISOKO ŠKOLSTVO U SRBIJI NAKON 2005. GODINE

O sindikalnom organizovanju u ovdašnjem akademskom sektoru teško je govoriti a da se ne osvrnemo, sa jedne strane, na Univerzitet u SR Srbiji sedamdesetih godina 20. veka, i sa druge strane, promene koje prate period nakon 2005/6. godine kada je na snagu stupio novi Zakon o visokom obrazovanju. Odabir sedamdesetih godina 20. veka uslovljen je pokušajem ukazivanja na diskontinuitet u pogledu vrednosti koje stoje u pozadini reforme Univerziteta. Zakonom iz 1972. godine Univerzitet u Beogradu reorganizovan je na samoupravnim osnovama i definisan kao »zajednica visokoškolskih ustanova koja se obrazuje na osnovu samoupravnog sporazuma radi rešavanja pitanja od zajedničkog interesa.«⁷ Početak sedamdesetih godina označio je period radikalnih reformi beogradskog Univerziteta u organizacionom i institucionalnom smislu na osnovu ustavnih amandmana. Reformisanje Univerziteta, vršeno u okviru sveukupne društveno-političke reforme u zemlji, zamišljeno je veoma ambiciozno i podrazumevalo je promene u sledećim područjima: samoupravljanje, saradnja sa privrednim i društvenim organizacijama, naučni rad, obrazovni procesi i materijalna osnova visokog školstva (Bojović, 2007: 80). Univerzitet formiran u socijalizmu se u periodu nakon dvijehiljaditih, a u

7 Zakon o visokom školstvu (1972), u: Grbić B. (pr.): Zbornik zakona i uredbi o Univerzitetu u Beogradu (1945–1990). Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2008.

sklopu pokušaja integracije Srbije u evropski obrazovni prostor, ocenjuje kao neefikasan sistem.

Svakako najveća novina zajamčena Zaknom o visokom obrazovanju iz 2005. godine je uvođenje evropskog sistema prenosa i akumulacije bodova (ESPB) koja predstavlja numeričku ocenu kojom se vrednuje angažovanje studenata. Zakon o visokom obrazovanju koji je usvojen krajem avgusta 2005. godine uveo je još nekoliko promena u sistem visokog obrazovanja: a) uvedena su tri ciklusa studija u skladu sa Bolonjskom deklaracijom b) akreditacija i osiguranje kvaliteta studijskih programa i visokoškolskih ustanova, c) više škole su transformisane u visoke škole strukovnih studija i postale su deo sistema visokog obrazovanja (Jarić, 2009). Novi parametri za procenu kvaliteta studija uvedeni su sa ciljem »obračunavanja« sa, navodi se, visokom stopom neefikasnosti studiranja i sa ciljem unapređenja mobilnosti studenata. U kontekstu Srbije, Bolonjska reforma deo je šireg društvenog i političkog procesa potiranja ostataka jugoslovenskog samoupravnog Univerziteta. Taj proces bio je u delimičnoj stagnaciji tokom ratova devedesetih, dok se u tom trenutku odvijao proces intenzifikacije istraživanja obrazovanja u okviru Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD). Stupanjem na snagu setova zakona — o privatizaciji (2001) i Zakona o visokom školstvu (2003) Srbija započinje proces priključivanja evropskom prostoru visokog obrazovanja i Evropskom istraživačkom prostoru (ERA). Za razliku od perioda sedamdesetih kada su reforme bile rezultat kolektivnog društvenog dijaloga, na šta su nesumljivo uticali i junski portesti, Bolonjska deklaracija je oktroisana. Glavni inicijatori bili su ministri obrazovanja četiri razvijene zemlje Evropske unije — Italije, Francuske, Ujedinjenog Kraljevstva i Nemačke — 1998. godine, na proslavi 800 godina od osnivanja univerziteta u Parizu (Fulge et al. 2016).

Bolonjska reforma uvedena je u Srbiju kao deo širenja mreže evropskog obrazovnog prostora, pri čemu treba imati u vidu da, kako navodi Veljić: »Iako Sorbonska deklaracija iz 1998. i Bolonjska iz 1999. godine govore o evropskom sistemu višeg obrazovanja, one su van Evropske komisije, dakle van onog tela Evropske unije koje je zaduženo za elementarnu ekonomsku politiku Unije« (Veljić, 2014: 40). Takođe, jedna od centralnih kritika EU je to da ona ima monetarnu ali ne i fiskalnu politiku što znači da je, na konkretnom primeru, ulaganje u visokoškolsku infrastrukturu delegirano vlastima na nacionalnom nivou. Određeni pokazatelji kada je u pitanju finansiranje obrazovanja, odnosno učešće investicija u visoko obrazovanje u bruto domaćem proizvodu (BDP) pokazuju da su u periodu od »2008. do 2014. godine u Srbiji, izdvajanja, iako su nominalno stabilna ili čak rastu, ali kada se u obzir uzme inflacija ona su sve manja« (Veljić, 2014: 388).⁸

8 Učešće izdataka za istraživanje i razvoj u BDP-u iznosilo je svega 0,89% u 2019. godini.

U izveštaju Evropskog sindikata studenata *Bolonja očima studenata: vreme je da se ispune očekivanja iz 1999* (engl. *Bologna with students eyes: time to meet the expectations from 1999*) navodi se da su zemlje potpisnice deklaracije neuspešno i nedovoljno implementirale preporuke deklaracije te da su »studenti ostali kao neravnopravni partneri u procesu donošenja odluka« (Bologna with students eyes, 2015: 18). Pored toga, treba imati u vidu da je Bolonja uvedena sa idejom veće mobilnosti studenata čiji je krajnji ishod ujednačavanja evropskog tržišta obrazovanja. »Šta uvođenjem Bolonjske reforme ostaje od humboldtovskog ideala univerziteta?«, pitanje je na koje autori publikacije *The University According to Humboldt*, prema sopstvenim navodima (Frambach, 2015: 42), izbegavaju da postave sa pozicija marksističke kritike. Delimičan odgovor na to pitanje, u kontekstu Srbije, dat je istraživanjem koje je pratilo neposredne učinke Bolonjske reforme na sistem visokog obrazovanja u Srbiji.

Prema istraživanju sprovedenom 2009. godine na beogradskom Univerzitetu (Jarić i Vuksanović, 2009) čiji je glavni cilj bio neposredno ispitivanje uticaja Bolonjske reforme visokog školstva na efikasnost studiranja u Srbiji došlo se do dva važna zaključka. Tendencija koju pokazuje konstruisani koeficijent neefikasnosti pokazuje da i u novom reformisanom sistemu nastave studenti koji su obnovili jednu godinu inkliniraju tome da to učine još neki put. Slično tome kvantitativna analiza podataka iz anketnih upitnika pokazuje da studenti koji percipiraju sopstveno opterećenje kao savladivo imaju niži koeficijent neefikasnosti (Jarić, 2009: 146). Za našu analizu potencijalno još bitniji nalaz, na koji ćemo u zaključku referisati, jeste da je došlo do porasta koeficijenta alijenacije usled pojave novih socijalnih aktera, administrativnog osoblja kao menadžerske klase koja je odgovorna za stupanje »u život« reformskih i razvojnih odluka. Ovakva tendencija govori u prilog centralizaciji procesa donošenja odluka te konfrontiranju interesa između studenata i administrativnog osoblja fakulteta, što je uočljivo na primeru organizovanih protesta na Filozofskom fakultetu u Beogradu⁹. Kako je Bolonjska reforma uticala na sindikalno organizovanje na nivou akademskog sektora pitanje je koje do sad nije bilo predmet posebnih razmatranja a na koje je teško odgovoriti ukoliko se u obzir ne uzme društvenopolitički kontekst današnje Srbije u kome se kao deo radne etike favorizuje individualnost naspram kolektiviteta. Na otvoreno pitanje pokušaćemo da damo odgovor kroz analizu strateških i zakonskih dokumenata koji se odnose na sferu visokog obrazovanja, dosadašnjih istraživanja i aktivnosti

9 Blokada Filozofskog fakulteta u Beogradu 2014. godine bila je tema istoimene publikacije Instituta za sociološka istraživanja. Autori i autorke koji su dali priloge pomenutom zborniku konstruisali su osu razmatranja oko sledećih pitanja: blokada u kontekstu bolonjskih reformi, organizacione forme za realizaciju studentskih interesa u kontekstu blokade, mogućnosti solidarnost između profesora i studenata u protestu, itd. Publikacija je u celini dostupna na: <https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/03/Blokada-2014.pdf>

sinidkata nauke u Srbiji, kao i kroz tumačenje, ili bolje najavljeno, odsustvo tumačenja sindikalnog organizovanja u pomenutim zvaničnim dokumentima.

Proces rekonceptualizacije univerziteta u kontekstu neoliberalnih politika i akademskog kapitalizma na prostoru Srbije najbolje se uočava kroz usaglašavanje domaćeg visokoobrazovnog sistema u skladu sa evropskim obrazovnim prostorom. Od dvehiljaditih godina do danas, ovaj proces ostaje prisutan unutar formalno–pravnih okvira i javnih politika, a može se objasniti i kratkim uvidom u sadržaje samih dokumenata i regulacija koji su usvojeni na institucionalnom nivou. Na primer, kako je navedeno u Zakonu o visokom obrazovanju, čl. 4 (tačke 6 i 8): delatnost visokog obrazovanja zasniva se na principima uvažavanja humanističkih i demokratskih vrednosti nacionalne i evropske tradicije, te usklađivanju sa evropskim sistemom visokog obrazovanja (»Sl. glasnik RS«, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 — dr. zakon, 67/2019 i 6/2020 — dr. zakoni). Dok prema Zakonu o nauci i istraživanjima (čl. 6), u cilju povećanja vidljivosti i kvaliteta naučnog rada — istraživanja se sprovode u skladu sa principima »otvorene nauke« koji se zasnivaju na preporukama Evropske komisije i međunarodne dobre prakse (»Službeni glasnik RS«, broj 49 od 8. jula 2019). Međutim, usklađivanje visokoobrazovnog sistema u Srbiji sa evropskim obrazovnim prostorom ne utiče samo na »vrednosne« okvire politika obrazovanja u smislu negovanja demokratskih i humanističkih vrednosti. Ono je i bitno dovelo do transformacija institucionalnih i ekonomskih ponašanja na nacionalnom nivou u smeru komercijalizacije obrazovanja i akademskog kapitalizma. Naime, drugi značajan okvir za kontekstualizaciju domaćeg visokoobrazovnog sistema jeste podsticaj na kreiranje *konkuretnog naučnog kadra* unutar globalnog i evropskog tržišta sa posebnim fokusom na privredni rast i inovacije. Odnosno, kako je navedeno u Strategiji naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2021–2025. godine, međunarodni okvir za donošenje Strategije zasniva se u skladu sa politikama Evropske unije u oblasti nauke i istraživanja gde se »posledično teži podsticanju konkurentnosti i rasta privrednih aktivnosti« (»Službeni glasnik RS«, broj 10 od 10. februara 2021.). Ili, kako je ministar prosvete naveo prilikom usvajanja navedene Strategije: »ova Strategija prepoznaje znanje i nauku kao temelj budućeg ekonomskog napretka i razvoja obrazovanja« (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, 2021). Na tragu rekonceptualizacije i transformacije univerziteta na ovim prostorima — od socijalističkih ka neoliberalnim politikama, a na istom kursu izlaženja u susret dikatatu tržišta i stranih privatnih kompanija, kao dobar primer nalazi se i predlog Strategije pametne specijalizacije u Srbiji za period 2021. do 2027. godine (»Službeni glasnik RS«, broj 21 od 6. marta 2021.) u kojoj je eksplicitno istaknuto da tekovine socijalističke Jugoslavije u kojima je društveno–eko-

nomsko uređenje zasnovano na principima samoupravljanja predstavlja neuspješni pokušaj uspostavljanja kvazi tržišne ekonomije.¹⁰

Da bi se bolje razumeo institucionalni okvir i strategije regulisanja oblasti visokog obrazovanja i naučnoistraživačke delatnosti neophodno je izdvojiti ključne dokumente i institucionalna tela odgovorna za usvajanje i sprovođenje pomenutih politika. Ukratko, sistem visokog obrazovanja definisan je Zakonom o visokom obrazovanju. Sistem nauke i istraživanja regulisan je Zakonom o nauci i istraživanjima, koji je usvojen 2019. godine, a koji zajedno sa Zakonom o fondu za nauku Republike Srbije teži »prelasku sa nekompetitivnog projektnog finansiranja na institucionalno i suštinski kompetitivno projektno finansiranje« (Paragraf, 2019). Iste godine kada je usvojen novi Zakon o nauci, osnovan je i Fond za nauku Republike Srbije koji predstavlja državnu organizaciju sa ciljem pružanja podrške naučno–istraživačkoj delatnosti (Fond za nauku Republike Srbije, 2021). Iako rad Fonda zahteva posebnu analizu projekata namenjenih (finansijskoj) podršci mladih istraživača i istraživačica, značajno je pomenuti rad ovog institucionalnog tela kako bi se bolje razumeo proces prekarizacije mladih u nauci. Naime, dok se rezultati poslednjeg projektnog konkursa Fonda još uvek očekuju, na prethodnom konkursu odobreno je 59 projekata sa ukupnim iznosom ulaganja od 8.964.163,42 evra. Svega 6 prihvaćenih projekata u datom ciklusu pripada oblasti društveno–humanističkih nauka. Gotovo istovremeno sa raspisivanjem PROMISA završen je, bez nagoveštaja o daljem toku, projekat Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Ubedljivo najviše pogođena ostala je zajednica istraživača i istraživačica, koji se, od momenta gašenja oficijalnog projekta, nalaze u interregnumu. Iščekivanje ne ublažava ni odluka sadržana u članu 129. Zakona o nauci i istraživanjima o njihovom institucionalnom finansiranju do isteka istraživačkih zvanja.

Letimičan pogled na navedene zakone ukazuje da se savremene tendencije regulisanja sistema visokog obrazovanja kreću u smeru prilagođavanja evropskim i svetskim sistemima tržišta obrazovanja, komercijalizacije obrazovanja, podsticanja konkurentnosti naučnoistraživačke delatnosti kako u nacionalnom tako i u međunarodnom okviru, saradnje sa privredom i doprinosu

10 Kako je navedeno u tekstu Strategije pametne specijalizacije u Republici Srbiji za period od 2021. do 2027. godine (član 2, tačka 2.1.), gde se objašnjava društveno–ekonomski kontekst za njeno donošenje: »Društveno–ekonomski kontekst donošenja strategije 4S se u Republici Srbiji znatno razlikuje, ne samo u odnosu na razvijene zemlje Evropske unije, uključujući i one relativno nove članice koje su u toku prethodnih decenija prošle kroz tranziciju iz socijalističkog društvenog uređenja i planske privrede na ekonomiju otvorenog tržišta, nego i u odnosu na ostale zemlje proistekle na tekovinama bivše Jugoslavije u kojima je društveno–ekonomsko okruženje formirano na temeljima i zaostavštini samoupravnog socijalizma kao jedinstvenog neuspelog pokušaja uspostavljanja kvazi tržišne ekonomije u kojoj radnici preuzimaju istovremeno uloge vlasnika i upravnog organa preduzeća.« (»Službeni glasnik RS«, broj 21 od 6. marta 2021.).

ekonomskog rasta zemlje, te podrške preduzetništvu i osnivanju privatnih naučno-istraživačkih institucija. Posebno značajan dokument za prepoznavanje ovih procesa i praksi jeste pomenuta Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2021–2025. godine, a koja je zamenila Strategiju za period od 2016–2020. godine¹¹ i Strategiju za period od 2010–2015. godine.¹² Aktuelna Strategija, pored navedenih zakona, uključila je, i oslanja se, i na druge strateške dokumente: Strategiju pametne specijalizacije (»Službeni glasnik RS«, broj 21/20), Strategiju razvoja veštačke inteligencije (»Službeni glasnik RS«, broj 96/19), Strategiju razvoja intelektualne svojine (»Službeni glasnik RS«, broj 78/18), Strategiju industrijske politike (»Službeni glasnik RS«, broj 35/20) i Strategiju za podršku razvoja malih i srednjih preduzeća (»Službeni glasnik RS«, broj 35/15), što nudi značajan okvir za kontekstualizaciju javnih politika i pravaca kojima se »podstiče« naučnoistraživačka delatnost. Ili, kako Sindikat nauke ističe: »U Strategiji se navodi da su izdvajanja za nauku i razvoj blizu 1% BDP, ali da su izdvajanja iz budžeta samo 0,37 % (uključujući Fond za nauku koji trenutno finansira manje od 10% istraživača), a ostalo se vodi kao istraživanja koja uglavnom nemaju veze sa naukom (industrija i sl.)« (Sindikat nauke, 2021). Pomenuta Strategija u svom tekstu ističe da programi usmereni na usavršavanje kadrova i stipendiranje mladih i nadarenih u nauci, u prethodnom periodu — nisu ostvareni, te je kroz posebne programe Fonda za nauku predviđeno uključivanje mladih istraživača u naučnoistraživački rad, a poseban fokus usmeren je na reintegraciju povratnika iz inostranstva i povećanje mobilnosti, te saradnje sa dijasporom. Konačno, značajno je podvući da Strategija kao pretnju uključivanju većeg broja istraživača i istraživačica prepoznaje »drastično ulaganje u nauku u drugim zemljama i rizik od odlaska najkvalifikovanijeg kadra« ne uključujući probleme lošeg položaja mladih u Srbiji uopšte, probleme njihove nezaposlenosti i slabog poverenja u institucije na generalnom planu (up. KOMS — krovna organizacija mladih Srbije, 2020). Ili, kako Sindikat nauke, u odnosu na novousvojenu Strategiju i probleme radnog angažovanja mladih u nauci, ističe: »Od drugih problema su pomenuti ugovori koje neki direktori nude mlađim saradnicima samo na kratke periode, godinu ili čak 3 meseca (iako zakon nalaže da ugovor mora biti na dužinu trajanja zvanja), ne plaćaju im minuli rad niti prevoz [...] a fakulteti se izgovaraju time, da im nije garantovano da će za te ljude uvek imati finansiranje« (Sindikat nauke, 2021).

11 Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/25/1/reg>

12 Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period 2010–2015. godine http://www.apps.org.rs/wp-content/uploads/strategije/Strategija_naucni%20i%20tehnoloski%20razvoj%20do%202015.pdf

Iako je navedenim zakonima i strategijama definisan rad sistema visokog obrazovanja i naučnoistraživačke delatnosti, što podrazumeva i određivanje prava i obaveza svih institucija i aktera uključenih u akademski sektor — položaj mladih u nauci samo je u pojedinim primerima predmet ovih zakona. Naime, podsticanje konkurentnosti naučnoistraživačkog kadra i profitno motivisana regulacija naučnoistraživačke delatnosti znači i podsticanje prekarizacije radno angažovanih u nauci, te odsustvo analize uslova unutar kojih su mladi u akademiji onemogućeni za profesionalno napredovanje i uključivanje u radne angažmane. Posebno, ukoliko se uzme u obzir da je određeni broj analiza kvaliteta naučnoistraživačke delatnosti u Srbiji usmeren isključivo na pitanja normi i kriterijuma za valorizaciju naučnog rada — ne uzimajući u obzir uslove unutar kojih se naučna znanja proizvode (up. Urošević i Pavlović, 2013; Stojanović 2020). Odsustvo analize uslova u kojima se mladi u akademiji nalaze primećuje se ne samo u malom broju istraživanja sprovedenih na ovu temu, a o kojima će biti više reči u narednom poglavlju, već i unutar samih sadržaja zakona. Izuzetak se pronalazi jedino kroz stambeno pitanje mladih istraživača i naučnika (Zakon o nauci i istraživanjima, član 12) i rešavanje stambenih potreba naučnika pod povoljnijim uslovima (član 125), dok su sfera rada, radnih prava i mogućnost sindikalnog organizovanja u nauci isključivo definisani kroz Zakon o radu republike Srbije¹³ i u domenu radnog zakonodavstva. To znači da osim sindikalnog organizovanja *zaposlenih* u nauci čiji je predstavnik Sindikat zaposlenih u naučnoistraživačkoj delatnosti Srbije¹⁴ — mogućnosti organizovanja mladih istraživačica i istraživača na početku akademske karijere i onih koji nisu u stalnom radnom odnosu, su u formalno-pravnom smislu veoma ograničene.

POLOŽAJ MLADIH U AKADEMIJI: PREGLED ISTRAŽIVANJA

U ovom delu osvrnućemo se na neke od problema koji prate zajednicu istraživača i istraživačica u Srbiji u kontekstu neoliberalnih transformacija. Odabir istraživanja koja slede je motivisan teškoćama sa kojima se ova grupacija susreće kroz procese prekarizacije rada vidljive u hiperfleksibilnim i ugovorima na određeno vreme koji ih postavljaju u poziciju radnika drugog reda. Takođe, neadekvatnošću mehanizama reprezentativnih tela da stupe u odbranu njihovih radnih prava.

Projekat pod nazivom *Naučni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji (2011–2016)* rezultirao je sa više studija i istraživanja čiji je cilj bio da mapir-

13 Zakon o radu (»Sl. glasnik RS«, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 — odluka US, 113/2017 i 95/2018 — autentično tumačenje): https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

14 Sindikat nauke: <http://www.sindikata-nauke.org.rs/>

raju probleme sa kojima se istraživači u oblasti društvenih nauka susreću u naučno-istraživačkom radu. Od 2016. godine ne postoji ni jedan istraživački izveštaj sa fokusom na sličnoj problematici, a u međuvremenu je 2019. godine stupio na snagu i novi Zakon o nauci i istraživanjima koji pitanje finansiranja istraživača prema članu 129. ostavlja otvorenim. U nastavku teksta ukratko ćemo prikazati rezultate tri studije pod nazivom *Mladi istraživači u društvenim naukama u Srbiji: uslovi rada i status mladih istraživača na institutima, univerzitetu i nevladinom sektoru, Studiranje u inostranstvu i povrata u Srbiju i Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: uslađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica*. Reč je o relativno retkim istraživačkim izveštajima koji u fokus stavljaju uslove rada istraživača i istraživačica u akademskom sektoru, pitanje njihove prisilne mobilnosti i dekonstruišu podelu na javno/privatno kada je u pitanju život akademskih radnica.

Odmah na početku, konstatovan je nedostatak empirijskih i/ili longitudinalnih istraživanja koja se bave položajem mladih istraživača u poslednjih četiri godine. Rezultati istraživanja u svrhu prikaza objavljeni su, redom, 2000, 2012, 2014 i 2015. godine. Izuzetak predstavlja studija *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica* (2018) u izdanju Instituta za filozofiju i društvenu teoriju i Centra za etiku, pravo i primenjenu filozofiju. Navedena studija takođe je značajan izvor za našu analizu i putokaz za formulisanje predloga prevazilaženja problema sa kojima se akademske radnice susreću.

Prikaz bismo započele kratkim osvrtom na studiju *U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja: studije o istraživačima i menadžerima* objavljene 2000. godine u Hrvatskoj (Golub, Čengić i Krištofić, 2000). Metodologija i rezultati navedene studije, obima 253 stranice, poznati su nam iz prikaza Ivana Cifrića. Autori studije došli su do zaključka, baziranom na 2 empirijska istraživanja sa ukupno 840 ispitanika, da se u periodu tranzicije u tzv. politički kapitalizam uslovio egzodus mladih i kretajvnih ljudi, marginalizaciju istraživačko-razvojnog sektora, nezadovoljstvo mladih naučnika radnim i ekonomskim položajem. Interesantan je i komentar Branimira Krištofića, jednog od autora istraživanja, da se stari socijalistički naučni kadar našao u dvojnoj poziciji aktera političkih promena i aktera tržišta (Cifrić, 2000; prema Krištović, 1998). Mladi u nauci se rađe odlučuju za radne migracije, pre svega iz ekonomskih a tek onda vođeni karijernim ambicijama, njihovi stambeni uslovi su znatno pogoršani. Jedna od autorki na ovoj tematskoj studiji posebno se pozabavila pitanjem profesionalnog i društvenog položaja mladih istraživača i došla do zaključka da je u istraživanjima ovakve vrste potrebno uzeti u obzir ne samo profesionalni, već i društveni položaj mladih istraživača, te subjektivan doživljaj vlastite životne i radne situacije Na čemu se insistira u studiji *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: uslađivanje porodičnih i profesionalnih oba-*

veza akademskih radnica. Rezultati navedene studije sa početka dvehiljaditih u velikoj meri prate trend koji je karakterističan i za područje Srbije.

Mladi istraživači u društvenim naukama u Srbiji: uslovi rada i status mladih istraživača na institutima, Univerzitetu i nevladinom sektoru u izdanju Instituta ekonomskih nauka (2015) jedan je od najpotpunijih istraživačkih izveštaja čiji se autori osvrću na različite apsekte radnih uslova mladih istraživača: zatvorenost i feudalizovanost sistema, nedostatak empirijskih istraživanja, (ne)sigurnost zaposlenja, problemi adiministrativno–tehničkih kapaciteta istraživačkih organizacija, socio–ekonomski status mladih istraživača. Institut ekonomskih nauka, u saradnji sa Regionalnim programom podrške istraživanjima u oblasti društvenih nauka na Zapadnom Balkanu, realizovao je dve studije sa centralnom temom koja se odnosila na položaj mladih istraživača i različite aspekte njihovih radnih uslova kao i socioekonomski status istraživača. Navadeni problemi bili su u fokusu Studije 1. U fokusu Studije 2, obrađena je važna tema u vezi sa studiranjem u inostranstvu i mogućnostima srpskih istraživača u evropskom prostoru.

Zaključci Studije 1 izvedeni su na osnovu fokusgrupnog intervjua sa 20 istraživača i dijaloga na temu položaja mladih istraživača u društvenim naukama organizovanog od strane Centra za promociju nauke i Fonda za mlade talente. Pored toga, analizirana je i relevantna sekundarna literatura, kao i osnove strateškog i zakonskog okvira.

Studija je podeljena na 3 dela: trendovi u naučnoistraživačkoj delatnosti, zakonski i institucionalni kontekst, rezultati istraživanja. U sklopu rezultata istraživanja su dijagnostikovane četiri grupe problema mladih istraživača u društvenim naukama i u zaključku predložen model prevazilaženja.

Ključna pitanja koja su postavljena u studiji, i učesnicima fokus grupe, ticala su se razlika i sličnosti u uslovima za rad mladih istraživača na fakultetima, naučnoistraživačkim institutima i u organizacijama civilnog društva; mere u kojoj je institucionalni i zakonski okvir prepreka, a u kojoj podsticaj za rad i razvoj mladih istraživača?; načina na koji je rad mladih istraživača u oblasti društvenih nauka povezan između sektora?; razloga zbog kojih se mladi odlučuju za rad u jednom od sektora ili organizacija?; pitanja kako mladi istraživači vide svoj socio–ekonomski položaj i koji su im najveći problemi u svakodnevnom radu?

Rezultati studije ukazuju na 3 grupe problema:

1. Zatvorenost i feudalizovanost sistema i nedovoljan rad sa mladim istraživačima: takođe, Izveštaj o stanju u društvenim i humanističkim naukama u Srbiji (*Background Report on Social Sciences and Humanities: Serbia*) iz 2011. godine u svojoj SWOT analizi navodi zatvore-

nost istraživačkog sistema za nove ljude na gotovo svim mlađim/juniorskim nivoima kao jednu od pretnji. (WBC–INCO.NET, 2011, str. 18).

2. Nedostatak sredstava za empirijska istraživanja i projekti bez jasnih ishoda (jasan output projekta u nevladinom sektoru).
3. Nepovoljan socioekonomski status mladih istraživača, neadekvatni administrativno–tehnički kapaciteti istraživačkih organizacija (Ocokoljić, Kleut i Radovanović, 2015: 7).

Trend koji je presudno uticao na pogoršanje uslova za naučnoistraživački rad bilo je uključivanje Srbije u evropski obrazovni prostor potpisivanjem Bolonjske deklaracije. Reforma je spovedena po modelu »odozgo na dole« a domaće vlasti i akademska zajednica koje su bile zadužene za njenu recepciju nisu kritički reagovala. Jedna od posledica deregulacije finansiranja u obrazovanju, koja se reflektovala na položaj mladih istraživača, prema rečima autorke Veljić (Veljić, 2014), jeste što nisu izdvajana ona sredstva koja su bila zakonom propisana a koja se odnose, na primer, na materijalne troškove, tekuće održavanje, plate zaposlenih, opremu, bibliotečki fond, objavljivanje naučno–istraživačkih radova, naučno i stručno usavršavanje itd. Kao primer takve neefikasnosti kada su u pitanju procedure ulaganja u patente autori Studije 1 navode da registracija jednog patenta u Srbiji zahteva osam puta više investicija u istraživanje i razvoj nego što je to slučaj u Nemačkoj (Svetska banka, 2013).

Autori Studije broj 1 Bolonjski proces skoloni su da vide kao korak napred kada su u pitanju raspoloživost sredstava za naučno istraživački rad i okretanje ka međunarodnim praksama i povećanju konkurentnost naučnih rezultata, uvođenje novih kriterijuma vrednovanja naučnog rada, kriterijuma kojima se podstiče intenzivnije publikovanje radova, posebno u prestižnim međunarodnim časopisima (Ocokoljić, Kleut i Radovanović, 2015: 9). Situacija je posebno teška u društvenim i humanističkim naukama u kojima je u periodu od 2000. do 2003. godine u proseku objavljivano 30 naučnih publikacija (Ibid).

Kada je u pitanju odnos mladih prema podeljenom radu u okviru javnih institucija i organizacija, mladi istraživači navode da su »rastrzani na 100 strana«. Učesnica koja se nadovezala na diskusiju o ovoj temi zapaža da se zaposleni na institutima i državnim fakultetima okreću organizacijama civilnog društva kako bi prevazišli neke od nedostataka institucionalnog okruženja u kojem su redovno zaposleni i naučili da pišu projekte čime bi povećali svoju konkurentnost na tržištu. Zbog toga, kako navode učesnici fokus grupe, kvalitet rada na doktorskim tezama trpi. Na tragu takvih zaključaka je i studija *Mladi — naša sadašnjost: istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji* u okviru koje je za nas posebno značajan rad autora Mojića koji u fokus svoje analize stavlja dramatične promene sa kojima se mladi susreću pri ulasku u svet rada. Oni se

uglavnom oslanjaju na porodične resurse i kapitale, biraju da pored stalnog obavljaju honorarni posao uz studije/rad na inistitutu.

Zaključci studije broj 2 *Studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju*, čiji su autori Gazela Pudar Draško, Nemanja Krstić i Bojana Radovanović, u velikoj se meri nadovezuju na studiju broj 1. Želja za odlaskom kod mladih istraživača je veoma izražena, naročito usled loših socio–ekonomskih uslova i slabih mogućnosti za zapošljavanje i/ili napredovanje. Mladi se vraćaju u zemlju uglavnom kada moraju, zbog isticanja vize i perioda legalnog boravka u drugoj zemlji, kao i nemogućnosti pronalaska stalnog posla u inostranstvu. Studija obrađuje i problem nostrifikacije diploma, koji je predstavljao veliku prepreku mladim istraživačima povratnicima (Draško, Krstić i Radovanović, 2015: 5). Pored toga, studija obrađuje i faktore koji utiču na odluku da madi istraživači (ne)ostanu u zemlji porekla. Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2010. do 2015. godine imala je za cilj da stvori bolje uslove za rad mladih istraživača kako bi se odlučili na ostanak u zemlji. Ipak, autori studije navode da je BDP za naučno istraživački rad predložen strategijom bio izuzetno nizak, malom količinom novčanih sredstava pokriva se veliki broj projekata a starosna granica istraživača je i dalje visoko postavljena.

Studija *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: usklađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica* sprovedena je, prema navodima jedne od autorki, u trenutku produžene neizvesnosti usled odlaganja raspisivanja novog projektnog ciklusa Ministarstva prosvete (Ćeriman, 2018: 8). U kombinovanom istraživanju učestvovalo je 20 akademskih radnica (sa 5 i više godina radnog iskustva), a glavni cilj istraživanja je bio sticanje uvida u položaj žena — akademskih radnica unutar sistema visokog obrazovanja na primeru institucija koje pripadaju Univerzitetu u Beogradu. Specifičan cilj istraživanja je uočavanje i prikazivanje barijera sa kojima se akademske radnice suočavaju u svom radu. Analiza se bavi njihovim potrebama, karijernim planovima, usklađivanjem porodičnog života sa profesionalnom sferom, uslovima rada, iskustvima rodno zasnovanog nasilja i diskriminacije na radnom mestu, kao i posedovanjem resursa za promene percipiranog stanja u sistemu visokog obrazovanja. U analizi je sproveden polustrukturisan dubinski intervju koji je uključivao pitanja u vezi sa radnim stažom, obrazovnim nivom, bračnim statusom i brojem dece. Rezultati studije jasno ukazuju na važnost intersekcionalnog pristupa istraživanjima rodnih odnosa u akademiji. Obim angažovanja akademskih radnica je takav da značajan deo od 43% provodi više od osam radnih sati izvršavajući radne zadatke, što od kuće, što na poslu (Pudar i Fiket, 2019: 49). Takođe, akademske radnice/ci u ovom istraživanju takođe ističu potrebu da se bave dodatnim poslom pored svog osnovnog zaposlenja na Univerzitetu u Beogradu. Čini se da akademske radnice koje imaju decu nikako ne uspevaju da se izbore za ravnopravniju podelu obaveza u do-

maćinstvu u poređenju sa ispitanicama koje nemaju decu. Reklo bi se da se sa dolaskom deteta u porodicu »borba« protiv patrijarhalnog modela podele poslova prekida, i da veći deo obaveza automatski i beskompromisno prelazi na žene. (Fiket, 2018: 36).

»Rastrzanost« između Univerziteta i organizacija civilnog društva, kako i sami ispitanici navode, ima negativan uticaj na kvalitet naučne produkcije. Prema podacima statističkog godišnjaka za 2019. godinu broj istraživačkih radova smanjio se u 2018. godini za 2,13 % u odnosu na prethodnu godinu (Statistički godišnjak, 2019: 365).

SINDIKATI I (NE)MOGUĆNOSTI POLITIČKOG ORGANIZOVANJA MLADIH U AKADEMIJI

Za razumevanje procesa prekarizacije mladog naučnog kadra u kontekstu akademskog kapitalizma veoma je značajano pitanje radničkih prava i svest o sindikalnom i drugim vidovima udruživanja. Kako je navedeno u prethodnom delu: mogućnost aktivističkog delovanja i udruživanja mladih unutar akademije su veoma ograničeni. Međutim, pored navedenih strukturnih okvira kao što su tržišno orijentisani mehanizmi institucionalnih politika u kontekstu neoliberalnih transformacija, značajan element za razumevanje ovih mehanizama čini i pomenuti Zakon o radu Republike Srbije. U odnosu na odredbe ovog Zakona, posebno ranjivu grupu čine oni zaposleni koji su radno angažovani sa ograničenim trajanjem radnog odnosa, što je česta radna situacija mladih u nauci. Kako Mario Reljanović (Reljanović, 2019) navodi, *zaposleni na određeno vreme* u formalnopravnom smislu uživaju sva prava, obaveze i odgovornosti iz radnog odnosa. Međutim, njihov položaj se u praksi znatno razlikuje od onog koji je propisan zakonom jer se od zaposlenih traži da se odreknu određenih individualnih prava kako bi im radni odnos bio produžen nakon isteka ugovora, uskraćeni su za korišćenje kolektivnih prava, a naročito prava na udruživanje u sindikalne organizacije i pravo na sindikalnu aktivnost kod poslodavca (Ibid., 26–29). Jedan od dobrih primera sindikalnog organizovanja istraživača i istraživačica u institucionalnom sektoru jeste Sindikat na Filozofskom Fakultetu u Beogradu, koji je ogranak Sindikata nauke. Nažalost, procenat učlanjenih u pomenuti sindikat iznosi svega oko 20% na ukupan broj istraživača i istraživačica, a kako poverenik ovog sindikata ističe u intervjuu koji smo sprovele: razlozi niskog interesovanja istraživača/istraživačica za učešće u sindikalnom delovanju su sumnje u efikasnost sindikata, rezigniranost i apatičnost, nezainteresovanost za elementarna pitanja radnih prava i uključivanja u život i rad fakulteta, te strah da bi prilazak sindikatu naišao na neodobranje različitih struktura moći. Ipak, poslednjih godina tema kršenja radnih prava i prekarnog položaja mladih u nauci postaje aktuelnija u široj javnosti, a posebno sa reak-

cijama mladih istraživača i istraživačica u slučajevima njihovog udaljavanja sa radnih mesta u Institutima i na fakultetima (v. Rosić, 2021). Iz navedenih razloga, kako na institucionalnom nivou tako i unutar zajednice mladih u nauci, udruživanje sa ciljem ostvarivanja radničkih prava i interesa (ali i drugih prava) ostaju u domenu svega nekolicine sindikata. Na području Srbije, najrepresentativniji sindikat u oblasti naučnoistraživačke delatnosti jeste pomenuti Sindikat nauke koji broji 16 poverenika (Sindikat nauke 2020), s tim da, prema rečima našeg sagovornika iz Sindikata na Filozofskom fakultetu, ova saradnja nije još uvek sasvim zvanična na pojedinim fakultetima zbog uprava — sa pretpostavkom da će se to rešeti u nekoj bližoj budućnosti. S druge strane, poslednjih godina primećuju se i novi oblici vaninstitucionalnog uduživanja i radničkog organizovanja u vidu organizacija civilnog društva i/ili neformalnih grupa.

Jedan od značajnih pokazatelja prekarizacije radno angažovanih u nauci, jeste osnivanje inicijativa koje deluju u vaninstitucionalnim, odnosno nezavisnim, okvirima kao što su: MASA — mreža akademske solidarnosti i angažovanosti¹⁵, UdružENE za znanje — inicijativa žena u akademskoj zajednici¹⁶ i UMA — udruženje mladih istraživačica i istraživača¹⁷. Ono što je zajedničko ovim kolektivima jeste udruživanje radnica i radnika u akademiji sa ciljem promene uslova u kojima se nalaze. Mreža akademske solidarnosti i angažovanosti — MASA je organizacija osnovana 2019. godine radi ostvarivanja ciljeva u oblasti unapređenja i zaštite akademskog rada i međusobnog povezivanja, a zasniva se na principima autonomije, istraživačke čestitosti, solidarnosti, slobode kritičkog mišljenja, javnosti i transparentnosti u akademskom radu i društvene odgovornosti. U odnosu na radne grupe osnovane unutar organizacije, aktivnosti MASA-e su usmerene na javne politike, rad sa donosiocima odluka, zagovaranje, reagovanje na kršenje normi i procedura u oblasti akademskog rada, očuvanje autonomije i povezivanje akademskih radnika i radnica, a poseban predmet njihovog interesovanja usmeren je ka pitanju emigracije akademskih radnica i radnika iz Srbije. Međutim, delovanje ove organizacije nije ograničeno na akademski sektor već se bave i aktuelnim društveno-političkim temama kao što su, na primer, problem slobode medija u Srbiji i borba za aktuelna ekološka pitanja. Končano, u kontekstu prekarnog položaja mladih u nauci, veoma značajan komentar MASA-e u odnosu na gorepomenutu Strategiju odnosi se na to da »umesto da široku bazu piramide čine istraživači i asistenti, a vrh piramide naučna i nastavna zvanja, imamo obrnutu masovnost zbog nedostatka finansiranja doktoranata i sredstava za doktorske studije« (MASA, 2021).

15 MASA—mreža akademske solidarnosti: <https://akademska-masa.org/>

16 Udružene za znanje: <https://udruzenezaznanje.org/>

17 UMA—udruženje mladih istraživača i istraživačica: <https://umakolektiv.com/>

Druga značajna organizacija na teritoriji Srbije jeste inicijativa žena u akademskoj zajednici »UdružENE za znanje«, osnovana 2019. godine, kojoj su pristupili i Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju i Se-ConS — grupa za razvojnu inicijativu, a koja okuplja osobe zainteresovane za akcije zagovaranja rodne ravnopravnosti i za razmenu znanja o unapređenju položaja žena, kako u akademskoj sferi tako i u društvu uopšte. Slično kao i pomenuta organizacija MASA, rad organizacije Udružene za znanje se zasniva na principima: poštovanja ženskih ljudskih prava, inkluzivnosti, autonomije, akademske čestitosti, solidarnosti, slobode kritičkog mišljenja, transparentnosti i društvene odgovornosti. Kako je centralna tema ove organizacije pitanje rodne ravnopravnosti u naučnoj zajednici, njihove aktivnosti usmerene su na različite aspekte isključivanja žena i sprečavanje nasilja nad ženama unutar akademije: kako na strukturnim nivoima u smislu (ne)zastupljenosti žena na vodećim pozicijama i (ne)mogućnosti karijernog napredovanja, tako i na sadržinskom nivou kao što je pitanje vidljivosti žena u proizvodnji naučnih znanja. Za potrebe ovog rada, posebno je izdvojen primer projekta koji je organizovan u vidu debata »Barijere na putu naučnog razvoja žena, i kako ih ukloniti«, a u kojima je posebno naglašeno da se žene u većem broju slučajeva nalaze na pozicijama saradnica gde su im poslovi nesigurniji i zarade niže sa većim opterećenjem u nastavi, te da se žene ređe nalaze na pozicijama rukovodilaca projekata. Usled roditeljskog odsustva i brige o drugima sporije profesionalno napreduju ili se, pak, odlučuju za rađanje u kasnijim godinama upravo zbog nemogućnosti usklađivanja privatnog i poslovnog života (UdružENE za znanje, 2020). Međutim, značajno je podvući da pitanje rodne neravnopravnosti nije isključivo problem lokalnog konteksta, već je, kako je i u uvodnom delu navedeno, feminizacija prekarnog rada u nauci deo savremenih neoliberalnih politika i akademskog kapitalizma. Nažalost, pitanje položaja *mladih* žena u nauci u kontekstu radničkih prava je u retkim primerima uži predmet interesovanja savremenih istraživanja (v. npr. Prpić 2003), iako se koncept »staklenog plafona« često koristi za pojašnjavanje nevidljivih mehanizama koji onemogućuju napredovanje žena u profesionalnoj hijerarhiji.

Treći kolektiv obuhvaćen ovim tekstom jeste UMA — udruženje mladih istraživačica i istraživača u nauci (autorke ovog teksta su članice tog kolektiva), osnovan je početkom 2020. godine. Iako se vodi kao udruženje »u nastajanju«, ono se razlikuje od prethodno navedenih udruženja jer se u svojim zalaganjima eksplicitno oslanja na marksističko i feminističko nasleđe sa ciljem ukazivanja na prekaran položaj mladih u nauci. Takođe, UMA okuplja mlade u nauci koji nemaju nužno radne pozicije na fakultetima i institutima, iako se nalaze u sistemu visokog obrazovanja (doktorantkinje i doktoranti ili tek navršeni doktori nauka), teže zapošljavanju unutar akademije i/ili su neretko angažovani/e na projektnim istraživanjima i u civilnom sektoru.

Sveukupno, (ne)mogućnosti udruživanja, posebno mladog akademskog kadra, i njegovog delovanja u borbi za ostvarivanje radničkih prava i interesa moguće je pratiti u više, jednako značajnih, pravaca. Prvi se odnosi na širi socioekonomski i politički okvir unutar kojeg, kroz procese neoliberalne transformacije i komercijalizacije obrazovanja, dolazi do tržišno orijentisane proizvodnje (naučnih) znanja a samim tim i podsticanja konkurentnih odnosa između akademskog kadra. To znači individualni pristup obrazovanju i obeshrabrivanje solidarnog umrežavanja, posebno ukoliko se uzmu u obzir prekaran položaj mladih u nauci, neizvesnost daljeg zaposlenja, i kršenje prava iz radnog odnosa. Drugi pravac, a na tragu pomenute transformacije univerziteta, moguće je pratiti kroz institucionalne politike koje, iako mladi naučni kadar deklarativno prepoznaju kao značajan subjekt razvoja naučnoistraživačke delatnosti, retko uzimaju u obzir socioekonomske uslove u kojima se mladi u Srbiji nalaze kao što su: nizak standard življenja, visoke cene obrazovanja i profesionalnog usavršavanja, neizvesno stambeno pitanje i loš položaj na tržištu rada. Konačno, negativan odnos prema sindikatima i nepoverenje u iste, kao i sankcionisanje za sindikalno delovanje od strane struktura moći unutar univerziteta, u velikoj meri obeshrabruju pokušaje zalaganja i političkog organizovanja sa ciljem ostvarivanja radničkih interesa.

ZAKLJUČAK

Današnji kontekst u okviru visokog obrazovanja u Srbiji može se odrediti kao ubrzano tranzitni ka dominaciji logike akademskog kapitalizma, kojim se do kraja uništavaju ostaci samoupravljanja na fakultetima. Napad na obrazovanje kao javno dobro u Srbiji je dominantno ostvaren po modelu endogene privatizacije, promenom unutrašnje logike funkcionisanja koja se odnosi na prisustvo »biznis« modela rada stimulisanih zahtevom za izvrsnošću koji diktira evropski istraživački prostor (ERA). U toj situaciji većina aktera na akademiji se ponaša neusklađeno sa ubrzanim izmenama, koje se kroz zakone i strategije nameću »od gore«.

Uprave fakulteta često nisu raspoložene za saradnju sa sindikatima, što uzrokuje i lošu međufakultetsku povezanost sindikata, barem kada je u pitanju Univerzitet u Beogradu koji smo istraživale. Sami sindikati takođe nemaju adekvatan odgovor na povećanu prekarizaciju, koja posebno pogađa mladi kadar. Verovatno je za očekivati da će ovakav razvoj situacije u narednom periodu, kada taj kadar bude sazreo, za direktnu posledicu ima potpuni prelaz na gig akademski model. Dubinski nedostaci, i po položaj akademskog kadra i po tretman znanja kao robe, tog modela već su nam poznati iz iskustava koleginica i kolega sa zapadnih akademija, a upravo takav pogrešan model se ovdašnjoj zajednici nekritički nameće kao standard.

Kroz nekoliko primera sindikalnog organizovanja u ovdašnjoj akademskoj zajednici, koje smo analizirale, primetno je da se pojavljuju začeci ideje o nužnosti sindikalnog organizovanja između različitih podgrupa u okviru zajednice, poput mladih i žena. Međutim, brzina i intenzitet promena u pravcu akademskog kapitalizma, kao i moć sistema da te promene nametne, a s druge strane inertnost i razjedinjenost akademske zajednice, ne mogu biti adekvatna brana urušavanju višeg obrazovanja, pa prema tome i radnih prava različitih grupa akademskih radnica i radnika, kao i drugih grupa radništva koje su zaposleni na univerzitetskim institucijama. Posebno će ove vrste promena imati negativne posledice po položaj žena u nauci, i žena zaposlenih u pomoćnom i nenaučnom osoblju. Iz svih ovih razloga najšire intersektorsko i intergeneracijsko udruživanje postaje imperativ, a za mlade u akademiji izvesno gotovo jedina instanca u okviru koje mogu da se bore za svoja radna prava.

LITERATURA

- Bojović, Snežana. 2007. »Samoupravno organizovanje Beogradskog univerziteta 70-ih godina.« *Pedagogija*, 1: 80–95.
- Bosanquet, Agnes, Alana Mailey, Kelly E. Matthews, & Jason. M Lodge. 2016. »Redefining 'early career' in academia: a collective narrative approach.« *Higher Education Research & Development*, 36(5): 890–902. doi:10.1080/07294360.2016.1263934
- Canan Neşe Kınkoğlu & Aysegül Can. 2020. »Negotiating the different connectivity, disembodiment, and struggle in online education.« *Communication Education* (69)3: doi: 817–830. doi:10.1080/14616696.2020.1839670
- Ćeriman, Jelana, Irena Fiket i Krisztina Rác. 2018. *Žongliranje između patrijarhata i prekarijata: uslađivanje porodičnih i profesionalnih obaveza akademskih radnica* Beograd: IFDT; CELAP.
- Duncan, Patti. 2014. »Hot Commodities, Cheap Labor: Women of Color in the Academy.« *Frontiers: A Journal of Women Studies* 35(3): 36–63.
- Filipović, Božidar i Nataša Jovanović. 2017. *Blokada Filozofskog fakulteta 2014. godine*. Beograd: Sociološko udruženje Srbije i Crne Gore, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Golub, B., Čengić, D. i Krištofić, B. 2000. U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja: studije o istraživačima i menadžerima. U K. Prpić (ur.): *Sociološki portret mladih istraživača i znanstvenika*. Zagreb: IDIS.
- Guillem, Susana Martínez & Marco Briziarelli. 2020. »Against gig academia: connectivity, disembodiment, and struggle in online education.« *Communication Education* (69)3: 356–372. doi: <https://doi.org/10.1080/03634523.2020.1769848>
- Ivancheva, Mariya, Lynch, Kathleen, & Kathryn Keating. 2019. »Precarity, gender and care in the neoliberal academy.« *Gender, Work & Organization* 26(4): 448–462. doi:10.1111/gwao.12350

- Hirslund, Dans. 2017. »The Academic Precariat Strikes Back«. *University Post*, interviewer Christoffer Zieler, 19. October. <https://uniavisen.dk/en/the-academic-precariat-strikes-back/>
- Ivancheva, Mariya. 2015. »The age of precarity and the new challenges to the academic profession.« *Studia Europaea* 60(19): 39–48.
- Ivancheva, Mariya. 2020. »The casualization, digitalization, and outsourcing of academic labour: a wake-up call for trade unions.« *Focaal*. https://www.researchgate.net/publication/340568062_The_casualization_digitalization_and_outsourcing_of_academic_labour_a_wake-up_call_for_trade_unions
- Kezar, Adrianna, Tom DePaola & Daniel T. Scott. 2019. *The Gig Academy. Mapping Labor in the Neoliberal University*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Kwiek, Marek. 2019. *Changing European Academics: A Comparative Study of Social Stratification, Work Patterns and Research Productivity*. New York: Routledge.
- Lovin, Laura. 2018. »Feelings of Change: Alternative Feminist Professional Trajectories.« In: *Academic in the Neoliberal University: Feminist Flights, Fights and Failures*, eds. Yvette Taylor & Kinneret Lahad, 137–162. London: Palgrave Macmillan.
- Murray, Órla Meadhbh. 2018. »Feel the Fear and Killjoy Anyway: Being a Challenging Feminist Presence in Precarious Academia.« In: *Academic in the Neoliberal University: Feminist Flights, Fights and Failures*, eds. Yvette Taylor & Kinneret Lahad, 163–189. London: Palgrave Macmillan.
- Prpić, Katarina. 2003. »Profesionalni položaj, postignuća i perspektive (mladih) znanstvenica.« *Društvena istraživanja* 12 (5): 613–634.
- Reljanović, Mario. 2019. *Alternativno radno zakonodavstvo*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe i Centar za dostojanstven rad. Dostupno na: <https://www.rosalux.rs/bhs/alternativno-radno-zakonodavstvo>
- Slaughter, Sheila & Gary Rhoades. 2004. *Academic Capitalism and the New Economy. Markets, State, and Higher Education*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Steinþórsdóttir, Finnborg S., Thomas Brorsen Smidt, Gyða. M. Pétursdóttir, Þorgerður Einarsdóttir, & Nicky Le Feuvre. 2018. »New managerialism in the academy: Gender bias and precarity.« *Gender, Work & Organization* 26(2): 124–139 doi:10.1111/gwao.12286
- Stojanović, Boban. 2020. *Analiza normi i praksi napredovanja u zvanje na univerzitetima*. Beograd: Fond za otvoreno društvo — Srbija. Dostupno na: <https://akademskamasa.org/wp-content/uploads/2020/11/Analiza-normi-i-praksi-napredovanja-u-zvanje-na-univerzitetima-Boban-Stojanovic-1.pdf>
- Urošević, Branko, i Dušan Pavlović. 2013. »Istraživanja u društvenim naukama u Srbiji posle 1990. godine.« *Političke perspektive: časopis za istraživanje politike*, 3 (2): 103–128.
- Veljić, Jelena. 2014. »Bolonjska reforma i visoko školstvo u Srbiji«. *Stvar: časopis za teorijske prakse*, 6: 40–61.
- Veljić, Jelena. 2014. »Od javnog ka privatnom: neki aspekti finansiranja visokog obrazovanja u periodu konsolidacije kapitalizma.« U: Vesić, D., Baković Jadžić, M., Vukša, T., Simović, V. (pr.), *Bilans stanja: doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji*: 345–417.
- Zakon o visokom školstvu (1972), u: Grbić B. (pr.): *Zbornik zakona i uredbi o Univerzitetu u Beogradu (1945–1990)*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, 2008.

IZVORI

- Fond za nauku Republike Srbije. 2021. »O nama«. Dostupno na: <http://fondzanauku.gov.rs/o-nama/> (pristupljeno: 25-04-2021)
- KOMS — Krovna organizacija mladih Srbije. 2020. Alternativni izveštaj o položaju i potrebama mladih u Republici Srbiji. Beograd: Krovna organizacija mladih Srbije. Dostupno na: <https://koms.rs/wp-content/uploads/2020/09/Alternativni-izves%CC%8Ctaj-o-polo%CC%8Caju-i-potrebama-mladih-u-RS-2020.pdf>
- MASA— mreža akademske solidarnosti i angažovanosti. 2021. »Moć protiv znanja«. Dostupno na: <https://akademska-masa.org/moc-protiv-znanja/> (pristupljeno: 20-04-2021.)
- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. 2021. »Vlada Srbije usvojila Strategiju naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije«. Dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/vlada-srbije-usvojila-strategiju-naucnog-i-tehnoloskog-razvoja-republike-srbije/> (pristupljeno: 29-04-2021).
- Mladi istraživači u društvenim naukama u Srbiji: uslovi rada i status mladih istraživača na institutima, Univerzitetu i nevladinom sektoru (2015). Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Mladi istraživači u društvenim naukama: studiranje u inostranstvu i povratak u Srbiju (2015). Beograd: Institut ekonomskih nauka.
- Paragraf, 2019. »Zakon o nauci i istraživanjima: Novi model finansiranja nauke od 1. januara 2020. godine«. Dostupno na: <https://www.paragraflex.co.rs/dnevne-vesti/240719/240719-vest5.html> (pristupljeno: 25-04-2021).
- Rosić, Staša. 2021. »Kršenje radnih prava mladih istraživača.« *Odiseja*, 7. april. Pristupljeno 25. aprila, 2021. Dostupno na: https://www.odiseja.rs/kršenje-radnih-prava-mladih-istrazivaca/?fbclid=IwAR3xjzyVV-kGYmTrD93mU6GmV-NatbxST0gSuKM3kXNfgDyM_JINXHWS8L80
- Sindikata nauke. 2021. »Održana sednica Sindikata nauke Srbije«. Dostupno na: <http://www.sindikata-nauke.org.rs/vesti.html#NICA> (pristupljeno: 25-03-2021)
- Sindikata nauke. 2020. »Zapisnik sa sednice pododbora 15. septembra«. Dostupno na: <http://www.sindikata-nauke.org.rs/vesti.html#PODODBORA> (pristupljeno: 25-04-2021)
- Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period 2010–2015. godine (»Službeni glasnik RS«, br. 13/2010 od 12.3.2010. godine). Dostupno na: http://www.apps.org.rs/wp-content/uploads/strategije/Strategija_naucni%20i%20tehnoloski%20razvoj%20do%202015.pdf
- Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2016. do 2020. godine — Istraživanja za inovacije (»Službeni glasnik RS«, broj 25 od 9. marta 2016.). Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2016/25/1/reg>
- Strategija naučnog i tehnološkog razvoja Republike Srbije za period od 2021. do 2025. godine (»Moć znanja« (»Službeni glasnik RS«, broj 10 od 10. februara 2021.). Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/10/1/reg>
- Strategija pametne specijalizacije u Republici Srbiji za period od 2020. do 2027. godine (»Službeni glasnik RS«, broj 21 od 6. marta 2020.). Dostupno na: <https://www.>

pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2020/21/3

Udružene za znanje. 2020. *Koje barijere stoje na putu razvoja naučnih karijera žena, i kako ih ukloniti ili bar ublažiti*. Dostupno na: <https://www.secons.net/files/publications/122-publication.pdf>

Zakon o fondu za nauku Republike Srbije (»Sl. glasnik RS«, br. 95/2018). Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-fondu-za-nauku-republike-srbije.html>

Zakon o nauci i istraživanjima (»Službeni glasnik RS«, broj 49 od 8. jula 2019.). Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/2019/49/1/reg>

Zakon o visokom obrazovanju (»Sl. glasnik RS«, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 — dr. zakon, 67/2019 i 6/2020 — dr. zakoni). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_visokom_obrazovanju.html

Zakon o radu Republike Srbije (»Sl. glasnik RS«, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 — odluka US, 113/2017 i 95/2018 — autentično tumačenje). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_radu.html

Union Organizing in Academic Capitalism Context: the Case of Serbia

Abstract:

The paper discusses the problems of union organization that researchers face at the beginning of their academic careers in the context of the neoliberal transformation of universities in Serbia, which began in 2005, through the introduction of the Bologna reform. At the beginning of the paper, a conceptual framework was given around the terms »academic precariat«, »gig academy«, »academic capitalism«, which served to enable the specific working position of academic workers in the context of neoliberal transformation of the university. Through the analysis of legal and strategic documents, as well as a review of relevant research that takes the position of young researchers at the academy as a central topic, some of the key problems faced by young researchers are presented: non-standard employment contracts, legal problems, low investments in scientific research, labor migration and difficult models of association in order to protect labor rights through the actions of representative bodies. The paper gives examples of trade unions and organizations that work in the institutional and noninstitutional field on naming the problem of precariousness of young research and models of sustainable solutions. Finally, the paper points out the problems of the position of academic unions in the modern context as well as the need for their autonomous action in relation to power structures.

Keywords: union organizing, academic precariat, academic capitalism, resistance strategies